

HISTORY AND THEORY OF LAW AND STATE

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Бадида А. Ю.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Актуальність дослідження природи сучасної соціальної держави в контексті верховенства права впливає з кількох доводів. По-перше, застосування теоретичних методів дослідження дозволяє «охопити» найбільш останні тенденції розвитку цього феномену. По-друге, на початку XXI століття і особливо в 2010-х роках проявляються ознаки кризи соціальної держави, які слугували підставою її істотної реформи в напрямі раціоналізації. Значною мірою в останні роки соціальна держава отримала нове емпіричне наповнення при збереженні її фундаментальних цінностей. По-третє, важливо відзначити, що потребують подальшого дослідження питання співвідношення механізмів соціальної держави і механізмів верховенства права, які консолідовано втілені в «соціальній правовій державі».

Мета, яку ставить перед собою автор, – з'ясувати співвідношення таких феноменів як соціальна держава та верховенство права, навести аргументи, через які ідея соціальної держави протирічить верховенству права.

В Україні питання соціальної держави та верховенства права є досить досліджуваною. Зокрема, можна назвати ряд авторів, серед яких Геєць В. [1], Овсієнко О. [2], Намчук В. [3], Харченко О. [4] та ряд інших вчених.

Соціальна держава, відтак, виступає в цілісному вигляді ідеєю і принципом сучасної держави. Однак, сприймається такий принцип неоднозначно і більша частина аргументів, які наводяться на її заперечення – це аргументи верховенства права. У XXI столітті критика соціальної держави не послаблюється, в тому числі й під впливом глобальних економічних і фінансових потрясінь. Спробуємо проаналізувати основні аргументи, через які ідея соціальної держави атакується.

1. *Зростання державних видатків створює загрозу для спроможності правопорядку.* Соціальна держава призводить до зростання бюджетних витрат і до загроз для збалансованого бюджету. В свою чергу, незбалансований бюджет, зростання його дефіциту бюджету загрожує ерозією всім державним інститутам та неспроможністю правопорядку.

Крім того, непомірне зростання соціальних видатків стає серйозною перешкодою в економічному зростанні. Частка валового внутрішнього продукту, яка перерозподілялася з метою фінансування соціальної діяльності держави, поступово зростала після Другої світової війни.

Цифри засвідчують вказану тенденцію. Наприклад, в 1950 р. у Австрії цей показник становив 25,0 %, тоді як в 1975 р. – 40,3 %, у Франції відповідно 28,4% і 42, 4 %, у Великій Британії – 30,4% і 46,1 %, у Німеччині – 30,8% і 45,6%. Станом на 1975 р. світовим лідером за цим показником виступали Нідерланди (54,3%) і Швеція (51,0 %). Тобто протягом лише чверті століття рівень перерозподілу в розвинутих державах зріс приблизно в півтора рази. Після 1975 р. вказана тенденція зберігалася довівши показник перерозподілу ВВП на кінець ХХ століття до більше 60 % у Швеції, неповних 60 % в Нідерландах, Італії та Данії, більше 48 % в Німеччині і Великій Британії. В економічній літературі ведуться дискусії щодо «крайньої межі» частки соціальних видатків у ВВП країни в контексті збереження темпів економічного зростання [5, с.69].

2. *Втрата соціальною державою ефективності.* Соціальна держава призводить до концентрації і розширення повноважень публічної влади. Високий рівень перерозподілу виробленого суспільного продукту не може обійтися без зростання рівня оподаткування, інституційного зростання «обсягу держави» і зростання рівня концентрації її повноважень. Реалізація масштабних програм тягне за собою зростання (розширення) організаційної інфраструктури, утримуваної державою. Зростання частки ВВП, перерозподіленого для соціальних видатків, означає розширення соціальної функції держави, що, в свою чергу, не може не вести до розширення державного апарату, який займається діяльністю в соціальній сфері, і навпаки – до зниження кількості людей, зайнятих у виробництві послуг і товарів.

3. *Зростання патерналістських очікувань.* Зміни в характері народу (ментальності), викликані наданням державної допомоги і очікуванням такої допомоги. Йдеться про патерналістські деформації в суспільній (і правовій) свідомості, які характерні навіть для таких народів, як британський, на що свого часу вказував Ф.А. Хайек в праці «Шлях до рабства». Допомоги з боку патерналістської «держави загального благоденства» протягом тривалого часу ведуть до незворотних змін [6, с. 21]. Соціальна підтримка широких верств населення, охоплення соціальним страхуванням більшості працівників, призводить до зниження стимулів у суспільстві. Суспільство деформовано сприймає державу як «джерело благ», що ще більше розширює маргінальний прошарок.

4. Патерналістські очікування, в свою чергу, перетворюють демократичну політичну систему в простір «обміну вигодами» виборців, з одного боку, та політиків, з іншого – таке відкриття зробив Джеймс Бюкенен економіки «за дослідження договірних і конституційних основ теорії

прийняття екологічних і політичних рішень». Має місце і «зворотний бік медалі» – розширення соціальної сфери призводить не лише до зниження соціальної напруги у напрямку «умиротворення» бідніших верств, а й до постановки питання «а хто за це все платить?» у середніх і багатших прошарків суспільства. Враховуючи вищі можливості вказаних соціальних прошарків до здійснення політичного впливу, ситуація може загострюватися в тій чи іншій країні [5, с. 69].

5. *Зрівняння соціальних прав з громадянськими і політичними правами веде до ерозії гарантій останніх.* Поширення «невичерпності», «непорушності» й інших властивостей класичних прав людини на соціальні права загрожує низкою негативних наслідків. Перша проблема «фінансування безпосереднього здійснення цих прав» [7, с.42]. Таке фінансування за рахунок коштів державного бюджету, звісно, не може бути «невичерпним». Низка авторів указують, що соціальні права «безпосередньо не підлягають судовому захисту, а розглядаються як загальні установки на соціальну захищеність, які повинні бути конкретизовані в поточному законодавстві» [8, с. 144]. Інші вказують ще драматичніше – мовляв, «повний захист соціально-економічних прав як прав особистих призведе до хаосу» (А. Шайо) [9, с. 4].

6. *Намагання досягти соціальної справедливості через надання соціальних переваг для окремих категорій йдуть врозріз з принципом рівності перед законом.* Надання соціальних привілеїв для окремих груп, особливо тих, які не спрямовані на «вирівнювання конкурентних позицій» (наприклад, безробітного, жінки, яка народжує чи зайнята доглядом за дитиною, або військовослужбовця після повернення зі служби), не узгоджується з принципом рівності перед законом. Якщо «вирівнюючі пільги» є справедливими, то надання інших соціальних пільг іншим категоріям населення нерідко законодавцем встановлюються абсолютно довільно.

Таким чином, соціальна держава є принципом (цінністю) сучасної держави, який втілюється в функціонуючих інститутах, практиці та відзначається наступними ознаками: а) взаємодіє з іншими базовими принципами конституційного ладу (принципом демократії та принципом правової держави); б) як і інші фундаментальні принципи, принцип соціальної держави може бути безпосередньо застосований судами, які окреслюють його змістовне наповнення до конкретного випадку; в) рішення про перерозподіл суспільного продукту для фінансування соціальних програм здійснюється на основі рішень легітимної публічної влади, сформованої суспільством в умовах демократії.

Література:

1. Геєць В. М. Яке майбутнє у соціальної держави? [Електронний ресурс] / В. М. Геєць // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 4–20. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_7_2.

2. Овсієнко О. В. Обмеження економічної свободи як передумова розбудови соціальної держави в Україні: аргументи «за» і «проти» [Електронний ресурс] / О. В. Овсієнко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Економічна теорія та право. – 2013. – № 2. – С. 287-289 . – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_2_37.

3. Намчук В. А. Розвиток соціальної держави в країнах ЄС [Електронний ресурс] / В. А. Намчук // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2. – С. 423-430. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2011_2_60.

4. Харченко О. Запровадження заходів «жорсткої економії» як прояв кризи соціальної держави [Електронний ресурс] / О. Харченко // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 73. – С. 344-346. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_73_157.

5. Večeřa, M. Sociální stát. Východiská a přístupy. – Praha : SLON, 1996. – 112 s.

6. Хайек, Фридрих Август фон Дорога к рабству / Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2005. — 264 с.

7. Бланкенагель А. Конституционные суды, социальные права и социальное государство // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение, 2003, №1 (42). – С.42-44.

8. Варламова Н. Введение к Форуму «Конституционный статус социально-экономических прав» // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение, 2000, №1 (30). – С. 144 – 145.

9. Шайо А. Гарантии социальной защиты в посткоммунистических государствах // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение, 2001, № 4(37). – С. 2 – 7.